

השיעור השבועי

גליון מספר 484

הרב המקדים: הרח"ג מרדכי רלב"ג שליט"א
ראב"ד בירושלים

השיעור נמסר בכל מוצאי שבת בבתי"כ היזמים ומשודר דרך הליווי והרדיו ובקוויים רבים. מיסודו של מרו רבינו עובדיה יוסף זצ"ל

ר"ת	יציאה	כניסה	ידועים
18:39	18:01	17:09	חל אביב
18:36	17:59	17:07	חיעה
18:36	17:59	17:08	באר שבט
18:39	18:01	17:09	

יתרו | י"ז שבט תשפ"א

כתב וערך השיעור:
הרב דכיר פריץ שליט"א

ט"ו בשבט, ונישואין

וידוי בט"ו בשבט, בר מצוה, הנחת תפלין, יום פדיון הבן. תספורת בימי העומר לבעלי פדיון הבן. עלייה לקבר בט"ו בשבט. תענית בט"ו בשבט. תענית ביום פטירת אב ואם. תענית חתן ביום חופתו. וידוי ארוך בתפלת חתן ערב חופתו. פגישות בשבוע קודם החתונה. חדר יחוד. תחנון במנחה הסמוכה לחופה. תחנון כשיש כלה בעזרת נשים. קידושין מבעוד יום. העתק כתובה, וחתומת החתן והעדים. קדימה בברכות שאינן שוות. תמרים ויין. מין שבעה ופרי חדש

להפצת עלונים באזור מגורין
התקשר: 053-4774733

וידוי בט"ו בשבט

א. נאמר כמה דברים בהלכות ט"ו בשבט שחל השבוע, במשנה תחילת מסכת ראש השנה (ב.) נחלקו מתי ראש השנה לאילנות, לבית שמאי בא' בשבט, ולבית הלל בט"ו בשבט, והלכה כבית הלל. ויש בכך נפקא מינה לארבעה דברים, דבר ראשון, שאין לומר וידוי ביום ט"ו בשבט, והמקור לכך מדברי המרדכי² (רי"ה ס"ו תשא) שכתב, שלא אומרים וידוי בט"ו בשבט, והסתמך על המשנה (רי"ה ב.) שיום ט"ו בשבט נמנה עם שאר ראשי השנים - א' ניסן, א' אלול, א' תשרי - ובשאר ראשי שנים לא אומרים וידוי כי הם בראש חודש, וכשם שבהם לא אומרים וידוי, כך גם בט"ו בשבט. וכן פסק בש"ע (סי' קלא ס"ו).

חילולא ובר מצוה

ב. צריך לדעת שבכל ספק בפוסקים בענין וידוי הולכים להקל, שכן כתבו הגאונים, שוידוי הוא רשות כלפי עיקר התפלה (הובאו בתשו"ב ריב"ש סימן תיב, ובטור סי' קלא), ומכל מקום לא סתם מקילים בוידוי. יש נוהגים שכאשר נפטר איזה אדמו"ר לא אומרים וידוי, ומדמים זאת לל"ג לעומר, אך יש לחלק בין ל"ג לעומר לשאר ימי פטירת צדיקים, שהרי בל"ג לעומר נתגלה הזוהר, זה יום מיוחד, אבל לא בכל צדיק שנפטר, אין כמעט יום בשנה שלא נפטר צדיק. אולם כשיש חתן בשבעת ימי המשחה, או חתן בר מצוה ביום שנולד, לא אומרים וידוי. וכבר כתב המהרש"ל בים של שלמה (בבא קמא פ"ו סימן לו) שסעודת בר מצוה נחשבת כסעודת מצוה, אם הנער דורש בדברי תורה.

הנחת תפלין

ג. גם ביום הראשון שמניח תפלין, חודשיים או שלשה לפני הבר מצוה - אנחנו הבנים הגדולים של מרו הנחנו תפלין כמעט שנה לפני הבר מצוה - ובפרט

כשבאים המשפחה לבית הכנסת באותו יום ושומחים, והרב מניח לו את התפלין - כי רוצים ממנו ברכה - אין אומרים וידוי. לפעמים כבר הניח תפלין, ורק בא לחכם כי רוצה קצת תמונות... באופן כזה יאמרו וידוי. אבל כשיש חתן בר מצוה שמניח תפלין בפעם הראשונה, כתב בספר נהר מצרים (דף ו' סע"א) שפשט המנהג שלא אומרים וידוי, והסביר הרב עוזיאל (תנינא האו"ח סימן יא) - לפני כ-70 שנה - שרצו לחבב עליו את מצות התפלין, כי הוא נכנס לעול המצוות וצריך לקום מוקדם ולבוא לבית כנסת להתפלל, אחר שעד היום היה ילד קטן שהשתובב, ורוצים לחבב עליו את המצוה, שלא תהיה כמעמסה, ולכן כל הקהל לא אומרים וידוי. ונתנו סמך לדבר, שהבר מצוה דומה לחתן, שנאמר (ישעיהו ס"א, י) "כחתן יכהן פאר", ותפלין נקראו פאר, שנאמר (יחזקאל כ"ד, יז) "פארך חבוש עליך".³ ומנהג זה נכון וישר, ויש להם על מה שיסמוכו, כפי שביארנו בס"ד בילקוט יוסף (או"ח סימן קלא סע"ד כ"ד).

וידוי ביום פדיון הבן

ד. הביאו לי שיעור של חכם חשוב אחד שב"ה מדבר מאוד יפה, ובדרך כלל הולך כמו הפוסקים של מרו זצ"ל, ואמר בשיעור שאם יש פדיון הבן אחר הצהרים, כבר בבוקר לא יאמרו וידוי. אבל לנו לא נראה כן, כי הנה בברית מילה, אבי הבן, הסנדק והמוהל, יום טוב שלהם הוא, ונהגו להקל שלא לומר וידוי, ואם עושים את הברית אחר חצות היום, ביביע אומר ח"ג (האו"ח ס"ו יב) מבואר שיש לומר וידוי בבוקר, אך יש מקום למנהג שלא לומר וידוי, וכן נהג בעצמו, שעשו הרבה בריתות בבית הכנסת שלו, בשתים בצהרים מתפללים מנחה ועושים ברית⁴, וכבר בבוקר לא אומרים וידוי, על פי תשובת הגאונים שוידוי

² נולד לפני כ-775 שנה, אשתו היתה בתו של רבי יחיאל מפאריש מבעלי התוספות, והוא ואשתו וחמשת ילדיו נהרגו בפרעות בגרמניה על קידוש ה'.

³ [ועוד, דאיתקש למילה, שנאמר (אסתר ה, טו) "ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר", ואמרו במגילה (טו:) ששון זו מילה, ויקר אלו תפלין, והוי כמילה שאין נופלים על פניהם ביום המילה. ובשו"ת יביע אומר ח"א (האו"ח ס"ו ז' אות ה) הסביר, דהוי יומא טבא משום שנעשה מצוה ועושה. והביא לכך ראיה מדברי הזוהר חדש (ד"י ע"ג). וכיוצא בזה כתבו לענין פדיון תענית בכורות ערב פסח, שנחשב כסעודת מצוה לפטור הבכורים, אם הסעודה נערכת ביום שהנער נכנס לעול המצוות. וראה עוד בשו"ת יביע אומר ח"ד (סי' יז), וח"ו (סי' כג אות ב), ובהערות מרו אממו"ר שבראש ספר נהר מצרים (הנדפס בשנת תשמ"ה, אות ג), ושוב נדפסו בשו"ת יביע אומר ח"ט (האו"ח ס"ו פא אות ג). ע"ש.]

⁴ לפני יותר מחמישים שנה מרו זצ"ל היה מקפיד שיערכו בריתות לפני חצות, על פי האור זרוע (ח"ב ס' ערה) שכתב, שמי שעושה ברית אחר חצות נקרא מבזה את המצוה. עד שבא לך בן, בפרט מי שאחר שמונה בנות ב"ה לא בו בן... ועושה לו ברית אחר חצות, זה ביזוי המצוה, וביביע אומר (ח"ב חו"ד ס"י יח, ח"ג האו"ח ס"ו יב אות ה) חשש לכך, ומה גם שזרזים. מקדמים למצוות עדיף על ברוב עם הדרת מלך, כמו שהוכיח מהסוגיות ביביע אומר שם. אבל אם יעשה ברית בשעה 11:00 מי יבוא לברית, יש הוצאות שצריך לכסות... ואילו אם

רשות - יחסית לשאר התפלה - ולכן במקום מחלוקת מדלגים עליו.⁵ וגם לאחר הברית, אם כעבור כמה שעות מתפללים מנחה ונמצאים בעלי הברית, לא אומרים וידוי. האשכנזים מתפללים, אבל כל אותו היום הוא יום טוב שלהם. ועל כל פנים אין לך בו אלא חידושו, לומר כן על ברית מילה, אבל על פדיון הבן לא ראינו שלא אומרים וידוי בשחרית משום שאחיה'צ יש פדיון.

תספורת בימי העומר

ה. בילקוט יוסף שובע שמחות ח"ב (עמ' תסה), הבאנו מה שכתב הגרש"ז אורבך בהליכות שלמה (תפלה פרק יא אות ט), שכאשר מתפללים מנחה באולם בזמן סעודת פדיון הבן,⁶ לא אומרים וידוי, כי זה מקום סעודת המצוה שאוכלים ושמים שם. והגאון הנ"ל רצה לומר שלמרות שהפדיון בשעה ארבע אחר הצהריים, לא יאמרו וידוי כבר מהבוקר, כי זה יום טוב של אבי הבן הנפדה, ודמי לבעלי ברית. ולמד זאת ממה שכתב באליה רבה (סי' תקנט ס"ק לה) בשם מלבושי יום טוב (סק"ב), שאם הלך פדיון הבן בתשעה באב דחוי, נקרא אצלו יום טוב, והאב והכהן לא ישלימו תעניתם. וכן כתבו המשנה ברורה (סי' תקנט ס"ק לה), והכף החיים (שם אות עב) בשם החיי אדם (כלל קלו אות ז) וקיצור שלחן ערוך (סימן קכה ס"ח) להרב גנצפריד, שגם בפדיון בתשעה באב דחוי לא ישלימו התענית. ולמד מזה גם לענין וידוי. ולדבריו אם חל הפדיון בימי ספירת העומר, אבי הבן יכול להתגלה, כמו שנאמר כן לגבי בעלי הברית בימי העומר,⁷ שיום טוב שלו הוא. זה חידוש, ולא שמענו שלא אומרים וידוי בגלל שאבי הבן נמצא שם ויש פדיון בצהריים (ע"ע ילקו"י שם עמ' שני, תסג, ובח"ג מהדו"ת תשפ"ד עמ' שיב). ויש לחלק בין השלמת תענית בתשעה באב דחוי, לבין אמירת וידוי בשחרית, כאשר הפדיון נערך אחר הצהריים.

עליה לקבר בט"ו בשבט

ו. מי שיום השבעה שלו בט"ו בשבט, יכול לעלות לקבר, וכל שכן באזכרה של השנה, בפרט שגזירה על המת שישתכן מן הלב לאחר י"ב חודש (ברכות נח: ועי' פסחים נד:). ואף שדרך כלל בשבעה או בשלשים בוכים, ולגבי חנוכה ופורים, נתבאר בילקוט יוסף (ביקור חולים ואבלות עמ' תקנד, תרפט) שאם יבואו לידי בכי לא יעלו. אבל בט"ו בשבט יכולים לעלות, אין לך בו אלא חידושו, ט"ו בשבט אינו יום טוב, נכון שאוכלים פירות שבעת הימים, אבל לא נהפך כבר ליום טוב שלא עולים לקבר, ורק לגבי וידוי אין אומרים בט"ו בשבט.

חישוב שנות ערלה

ז. דבר שני שנוהג בט"ו בשבט, ביורה דעה סימן רצ"ד (סעי' ד, ה), סימן ארוך על דיני ערלה - כותב השלחן ערוך את החשבון שעושים למנין שנות ערלה, למשל אם נטע בשנה שעברה שנת תשפ"ד, לפני ט"ו באב, לוקח שבועיים לקליטת האילן - אבל בזרעים לוקח שלשה ימים לקליטה, כך כתב הרש"ש (שבת עג). ועוד כל חודש אלול, שלשים יום בשנה חשובים שנה, ולכן שנת תשפ"ד נחשבת שנה אחת, תשפ"ה שנה שניה, תשפ"ו שנה שלישית, תשפ"ז שנה רביעית, אבל צריך להמתין עד ט"ו בשבט תשפ"ז, ורק הפירות שחנטו לאחר מכן מותרים על ידי פדיה בכסף כדין פירות נטע רבעי, כי מתוך שהקלת

יעשה ברית בשעה 14:00, כולם חוזרים מהכולל או מהעבודה, ויבואו לברית, ויביאו מתנות, נמצא שיש לו סיבה לדחות את הברית, ולא עושה זאת בגלל שחלילה מצוה את המצוה. בשנת תשל"ה אחד מבני המשפחה עשה כפי ההוראה של מרן זצ"ל, וקבע את הברית בשעה 10:30 או 11:00, וכל האברכים באו מהכולל, כי אין מספיק אורחים, וכל הסדר של אותו היום הלך, באו לכולל בשעה 9:00, יצאו ב-10:00, חזרו ב-12:00, ואז אמרתי למרן: אבא, תראה איזה ביטול תורה נגרם, האור זרוע התכוין על אדם המאחר את הברית לחינם, למשל אם עובד בהייטק ואין לו זמן... ולא כשיש סיבה של ביטול תורה דרבים.

⁵ ביחודה דעת (ח"ב ס"ח) כתב לגבי פועלים משכמי קום, שקמים מוקדם ומתפללים מהר, ולא עושים חזרה, אין להם זמן, שאם בשני וחמישי יש להם זמן או לקריאת ספר תורה או לידוי, לקרא בתורה עדיף, ולא יאמרו וידוי, כי יש להקל על פי תשובת הגאונים במקום שהפוסקים חולקים בנייהם או במקום דוחק.

⁶ בפדיון מביאים כהן, ובדרך כלל הגר"באים הכנים מייחסים, אבל לכל כהן יש חזקה, שעל ידה הוא מוציא את כסף הפדיון, וגם עושה נשיאת כפים, ולא חושש לברכה לבטלה, כי זו חזקה אלימתא.

⁷ מרן זצ"ל לא היה מסתפר למרות שכמעט כל יום היה סנדק, לא הסתפר כמו מלך שמתפר בכל יום (תענית יז)... אבל לפי הדין מותר.

⁸ יש שם סעיף אחד (סעיף יט) על שמיטה, בחושן משפט סימן ס"ז יש על שמיטת כספים, אבל על שמיטת קרקעות מרן כתב רק סעיף אחד, שאין תרומות ומעשרות בשמיטה, וגם כתב מתי השמיטה. ולא כתב את שאר דיני השמיטה, כי בזמנו לא היה ישוב יהודי גדול בארץ ישראל, אלא היו קהילות קטנות בחברון, טבריה, צפת, ירושלים, ולא היו חקלאים יהודים, ולכן לא כתב.

⁹ ויש שטועים ואומרים דמאי מועילים האברכים אם הם לא מתגייעים, הנה האומר מאי אהנו לן רבנן הוא נקרא אפיקורוס כדברי הגמ' (סנהדרין צט), ואנו מאמינים בהחלט שרק על

עליה בתחילתה, אתה מחמייר עליה בסופה. אבל אם זו שנה שלא הקלת עליה בתחילתה, כלומר שנטע לאחר ט"ו באב תשפ"ד, והחל למנות משנת תשפ"ה, אל תחמייר בסופה, ומותר לאכול את הפירות שחנטו כבר מראש השנה של שנת תשפ"ח כדין נטע רבעי.

חישוב שנות מעשר

ח. דבר שלישי, ביורה דעה סימן של"א (סעיף קכה) - סימן ארוך על דיני מעשרות⁸ - מבואר, שאת חישוב השנים לענין מעשר שני או מעשר עני, לא מונים מראש השנה, אלא מט"ו בשבט, שהוא ראש השנה לאילנות, וזה לא לגבי ירקות אלא לגבי חנטת הפירות.

תענית בט"ו בשבט

ט. דבר רביעי, באורח חיים סימן תקע"ב (סעיף ג) - הלכות תעניות - מבואר, שאין להתענות ביום ט"ו בשבט, ואם רוצים לגזור גזירה על הציבור שיעשו תענית, כגון שבאה הממשלה ועושה חוק לגייס בחורי ישיבות, צריכים הרבנים להתכנס ולגזור יום תענית ציבור על כולם, או ואבוי, רוצים למעט את התורה מעם ישראל, וצריך לחזק את בחורי הישיבות שלא יפלו ברוחם ח"ו, אין כמו התורה, האברכים הרבנים ובני הישיבות הם הם המגינים על עם ישראל!⁹ וכשרוצים לגזור תענית, לא יגזרו בט"ו בשבט, כי בט"ו בשבט לא מתענים, לא תענית יחיד ולא תענית ציבור.

יאר-צייט

י. אם חל יום פטירת אב ואם בט"ו בשבט והוא רוצה להתענות¹⁰, על פי הפשט ידחה את התענית למחרת, וכן הוא בשלחן ערוך (סי' תקסח ס"ט), אבל למקובלים תענית של יום השנה יאר-צייט מטרתה להרבות זכויות לאבא, כי בכל שנה ושנה ביום הפטירה של האדם דנים אותו שוב: כשהיית בעולם הזה, הקמת את הרשת, תלמודי תורה, בית יעקב, החזקת ישיבות, הרבצת תורה, וכעת גם הבנים שלך מוסיפים זכויות... ולכן כאשר אי אפשר להתענות ביום הפטירה - בשבת, ראש חודש, או ט"ו בשבט, מקדימים את התענית, וכיון שזה לא דבר של איסור והיתר כחילול שבת, בעניינים כאלה נכון לעשות כמו המקובלים (עיין חו"ע אבלות ג עמ' רג).

תענית חתן

יא. עוד תענית יחיד שיש נוהגים בה, היא תענית חתן, שאם חל יום חתונתו בט"ו בשבט לא יתענה, ולהקדים יום קודם אין ענין... תענית חתן ביום חתונתו הביאה הרמ"א (אבן העזר סימן סא סעיף א), וכתב מהר"ם מינץ (סי' קט), שהוא מפני שחתן מוחלים לו על כל עוונותיו, כמבואר בירושלמי (ביכורים פ"ג ה"ג) - וכן שהעולה לגדולה מוחלים לו עוונותיו - ולכן מתענה וחוזר בתשובה, כמו ביום כיפור. והביא עוד טעם, שמא ישתכר ולא תהיה דעתו מיושבת עליו בשעת הקידושין. ונפקא מינה באב שמקבל קידושין עבור בתו הקטנה אם מתענה.

יודוי בתפלת חתן

יב. בספר כרם שלמה (אה"ע סי' סא, ס"ה אות יג) כתב, שנוהגים שהחתן אומר במנחה כל סדר הוידוי הנהוג ביום הכיפורים, אחרי "יהיו לרצון אמרי פי".

ידי התורה אנו חיים וקיימים. ואם כל מיליוני הערבים שמסביבנו היו מתארגנים וכולם נלחמים בישראל, מה יעזור הגיוס של כל הבחורים, הרי הערבים הם מיליונים וניצחו אותנו. על כרחך שהתורה היא זו שמגינה על תושבי הארץ הזו. וזאת מלבד הקלקולים מבחינה רוחנית שיש בצבאן.

¹⁰ עצם הדבר שרבים מתענים ביום פטירת אב ואם, יש להם סמך במסכת שבועות (כ): הרי עלי שלא אוכל בשר ושלא אשתה יין כיום שמת בו אביו. ופירש רש"י, כאשר אסרתי עלי בשר ביום שמת בו אבא לעולם. וכתב מהר"י"ל (סי' קנז), שמכאן סמך לנוהגים להתענות. לגבי אזכרה ותענית ביום השנה, הולכים אחר יום המיתה, כמבואר בשלחן ערוך (סי' תקסח ס"ח), ולגבי שבעת ימי אבלות, הולכים אחר הקבורה. לדוגמא, מרן נפטר בג' חשוון, ונקבר בעשר בלילה - ד' חשוון, מתי מתענים הבנים או התלמידים המובהקים (ראה מה"ב סי' תקסח ס"ק מו?) בג' חשוון, כי הולכים אחר יום הפטירה.

בשנה הראשונה לפטירת הסבא ע"ה, מרן זצ"ל עלה לקברו בהר המנוחות, ובדרך נקל באיזה אבן ונפל, אמר: מהשמים רומזים שדי לי בפעם אחת. אחר כך בכל השנים מרן לא עלה לקברו של אביו, ואמר: אני יושב בבית ולומד, ומזכיר שיהיה לעילוי נשמתו, אין כמו **התורה** שלומדים לעילוי נשמה. מי שיהיה מתמיד כמו מרן שיעשה כך. צריך לדעת, אדם שיושב ועוסק בתורה, ויודע שאם יתענה ימעט מלימודו, לא יתענה. גם מרן זצ"ל לא היה מתענה ביום פטירת אביו, ואמר: זה ימעט מהלימוד שלי, כי אם יתענה, בלילה ראשו יכאב, ובפרט בקיץ שהיום ארוך וימעט בלימוד, הוי מחשב שכר מצוה כנגד הפסדה.

אם קיבל על עצמו להתענות בכל שנה ושנה ביום הפטירה, ושנה אחת קרה שלא מרגיש טוב, חולה שפעת, או קורונה, או אנגינה, צריך להיות חזק, ולכן יכול לאכול, ואינו צריך התרה, כמו שכתב הדגול מרבבה (י"ד סי' רד), והסכימו אתו להקת אחרונים, שאם מבטל מנהגו באופן חד פעמי, לא צריך התרה.

והובא בפתחי תשובה (סי' סא סק"ט), וכן כתבו בשו"ת לבושי מרדכי (תאה"ע סי' מט), ובשו"ת יד יצחק ח"ב (סי' קג). ואמנם זהו למנהגם שהם אשכנזים, ונוהגים להתענות ביום החתונה, אבל למנהגינו שלא מתענים ביום החתונה, כמו שכתבו להקת פוסקים, מהם מורן החבי"ב - שהיה לפני כ-380 שנה - בכנסת הגדולה (סימן תקנט הגב"ס ק"ו), רבי רפאל בכ"ר שמואל מיוחס בעל פרי האדמה, בספרו מזבח אדמה (דף כג ע"ב), הרב חיד"א (בברכי יוסף אורח חיים טע"ק ס"ב), ספר יפה ללב ח"ב (סי' תקעג), ועוד. ובשו"ת בית יהודה עייאש ח"ב (סי' כג) כתב יותר חריף, שמנהג אלג'ירי שהחתן לא מתענה, והמנהג שחתן מתענה הוא רע ומר, כי בזמנם היו מקפידים לערוך את החופה לפני השקיעה, ויום טוב שלו הוא. יש ספרדים שנוהגים כמו האשכנזים¹¹, והם מתענים ביום החתונה¹², אבל לפי האמת לא צריך, ומרן זצ"ל (בי"א ח"ג תאה"ע סי' ט אות ה, יחזה דעת ח"א ס"א פ"א, חזו"ע פסח עמ' ה, ט"ו בשבט עמ' א) היה מייעץ לכתחילה שלא להתענות, כי צריך לבוא לחתונה כשראשו צלול, ולא עם סחרחרות ועייפות. לכן למנהגנו שהחתן לא מתענה, אינו אומר וידוי הארוך בפתח עמידה של מנחה. ומי שיש לו נרווין ורוצה לומר את הוידוי, וטוען שאין בזה איסור הפסק, אם מתפללים לפני החופה וכולם מחכים לו, והוא מאריך... ידע שלא צריך, לא נהגנו בדבר הזה. ואם מתפלל מוקדם ורוצה לומר וידוי, אין איסור.

תחנון קודם החופה

יג. כשהציבור מתאספים להתפלל מנחה לפני החופה, לא יאמרו וידוי במנחה, ואף שעדיין לא התחתן ועוד לא הגיעו ימי השבע ברכות, אפילו הכי נפיש שמחה, כי כל השושבינים נמצאים, וכן החתן והכלה, והחופה תהיה לפני השקיעה (עי' הליכות שלמה תפלה פ"א הע"י יא), ולכן לא יאמרו וידוי. כך כתבו כמה אחרונים, ומהם החיד"א בברכי יוסף (סי' קלא סק"ה), השלמי ציבור (דף קנב ע"א), זכור לאברהם (ח"א מערכת ו), חסד לאלפים (סי' ד), יפה ללב (סי' ב), רב פעלים (ח"ד תאו"ח סי' ד), כף החיים (סי' ע).¹³ אמנם לדעת התרומת הדשן (ח"ב סי' פ), כבר מהבוקר אם יש חתן שמתחתן לא יאמרו וידוי, אולם הרדב"ז (ח"א סי' קעט) כתב, שלא ראינו מימינו שנוהגים לא לומר וידוי בבוקר, כי עדיין לא נקרא חתן ולא חל עליו שום דבר חתונה. וכן כתב הפרי חדש (סי' קלא) - רבה של ירושלים לפני מעל 300 שנה - שיש לומר וידוי. ורק סמוך לחופה לא לומר וידוי.¹⁴

קידושין בלילה

יד. בכנסת הגדולה (תאה"ע סי' כו אות ז) מביא בשם מהר"ם מינץ, שאשה שהתקדשה בלילה הוו ספק קידושין, והסביר שהרי בקידושין (ה) דרשו את הפסוק "ויצאה והיתה" דמקשינן הויה ליציאה, מה יציאה בשטר אף הויה בשטר. כך מה יציאה - גירושין - אינה בלילה, כי היא כמו דין, ואין דנין בלילה (סנהדרין ד), כך הויה - קידושין - אינה בלילה. גם רבינו ישעיה הראשון, הביאו הרא"ם - רבי אליהו מזרחי (ח"ב סימן לה), נסתפק אם מקדשים בלילה, מחמת

¹¹ גם המנהג שהחתן והכלה לא נפגשים שבוע לפני החתונה, זה בעיקר מנהג של אשכנזים, ולפי הדין מותר להיפגש אפילו בבוקר יום החתונה, אבל זה מנהג שטוב מאד לאמץ אותו. ובכלל טוב להיפגש כמה שפחות, שלא להגיע לכל מיני מכשולים בזמן האירוסין. מרן זצ"ל כשעשה לנו תנאים, בדרך כלל עושים חתונה אחר שלשה חודשים, והיה אומר לנו, אם תקדים בחודש אתן לך עוד עשר אלף דולר, והיה מופעיל עלינו כל מיני לחצים שנוזרו את החתונה כמה שיותר. אחר שהכיר את הכלה רואה להיאיר ראות שמים, צנועה וחסודה, ולא דברנית... שיתחתן, בשביל מה למשוך זמן ולגרום מכשולים.

¹² גם לגבי חדר יחוד - שדיברנו על כך לפני שבועיים - זה מנהג אחינו האשכנזים, ומנהגנו לא היה כך, כל הרבנים הספרדים - שער המלך (כפ"י מה' אישות, קונט' חופת חתנים סי' ט), כנסת הגדולה (בשיורי אורח סי' שלט סק"י), נהר פקוד (דסי' ע"ב) ועוד ועוד - כותבים שלא עושים חדר יחוד. הזכרנו ראייה מהגאון רבי עזרא עטיה לגבי חופת נדה, שלא צריך עובר לעשייתו. יש חתנים שאומרים, הכלה רוצה... אבל מה היה לפני חתמיש או מאה שנה, בזמננו בחורים ספרדים לא היו עושים, וכי אז לא רצתה? מה השטויות האלו?! אמרתי פעם לאיזה חתן: כבר מעכשיו שולטת עליך?! כבר עכשיו תגיד לך מה לעשות?! תחכה קצת... האשכנזים נוהגים לעשות חדר יחוד, אבל המנהג שלנו שלא לעשות, "ויגבה לבו בדרכי ח"י" (ד"ה ב"ו), "ואל תישוש תורת אמך" (משלי א), זה, ונקרא מזולל כבבוד רבותי, כאילו רבינו רבי עזרא עטיה, חכם יעקב עדס, חכם אפרים חכהן, שהיו נגד הדבר הזה, ולמעלה בקודש השער המלך והכנה"ג ועוד, לא היו מספיק חזקים ח"ו. אדם צריך להיות דבק במנהג אבותיו.

פעם הייתי בחתונה של אחד התלמידים שלנו, והזמינו חכם אשכנזי להיות עד. אחרי החופה אנונו נוהגים תמיד לקחת את החתן לריקודים, והכלה הולכת לנשים. בא העד הזה, תפס לחתן את היד, וצעק: תן לה יד, וצויה להם ללכת לחדר יחוד. קלטתי את הנעשה, ואמרת לי, וכי אתה מרא דאתרא כאן?! ואמרת לחתן, תבוא איתי, אל תתן לה יד, תתן לי... נתתי לו יד והכתי אתו לאנשים הרקוד. כך צריך לעשות, כי צריך לתפוס מנהג אבותינו בידינו.

אמנם אחינו האשכנזים יש להם מקור למנהגם שהולכים יד ביד, שכן כתב בספר שלחן העזר (סי' ח ס"ח סק"ג), וכן נדפס בספר התקנות (במנהגי עיה"ק ירושלים דיני קידושין, שנדפס בשנת תר"ב), ועיין עוד בספר שער המפקד (תאה"ע הל' קידושין נהר פקוד אות י"ב), וכיון שכן נהגו, אין לנו לערער על מנהגם, ואין בזה שמץ של פריצות. אבל אצל הספרדים שלא נהגו בזה, יש לחוש

ההיקש של "ויצאה והיתה". וסיים הכנה"ג, שכבר פשט המנהג לקדש בלילה, ומיהו אם יכול לקדש ביום ולא בלילה יש לחוש לכך, וכתב שהנהיג לקדש ביום. גם בביאורי הגר"א (תאה"ע סי' נה ס"ק יא) כתב שמנהגם לערוך החופה ביום. ובספר פרי האדמה ח"ד (דף כב) - לפני כ-300 שנה - כתב שמנהג ירושלים מלפנים לקדש ביום. וכן הוא בשער המפקד (הלכות נישואין סעיף ה), גם בספר נהר מצרים (הלכות קידושין) כתב שכן המנהג במצרים. ובשו"ת לבושי מרדכי חלק ב' (סימן נב) כתב עוד טעם לדבר, מפני שיש נוהגים שמקיימים חתימת העדים על הכתובה, וקיום שטרות אינו אלא ביום, כמבואר בשלחן ערוך (ח"ו סי' מו ס"ד). ולכן העלה שם שהנוהגים לקדש דוקא ביום אין לבטל מנהגם.

אין פוצה פה ומצפצף

טו. אולם האמת שזו חומרא בעלמא, ומן הדין אין שום ספק שאפשר לקדש בלילה, והאשה מקודשת גמורה, והאחרונים הביאו ראייה לדבר מהגמרא בקידושין (ה) שזנה באופן שקידשה בדינר רע, ובהמשך (א) הגמ' הסבירה, איך מדובר, אם פשטה ידה וקיבלה קידושין, מוכח שהסכימה, אלא שקידשה בלילה, וחשבה שזה דינר טוב, "ויהי בבוקר והנה היא לאה"... היא רואה שזה דינר רע. רואים בפשטות שמועיל קידושין בלילה, ומה שכתבו הגר"א, פרי האדמה, נהר מצרים ועוד, שמקדשים ביום, זה רק לכתחילה. גם בשו"ת רב פעלים ח"א (תאה"ע סי' י) הביא, שכל ההיקש "ויצאה והיתה" אינו אלא לקידושין בשטר, אבל לא לכסף (ר"ן בריש קידושין), ולכן אין כל חשש לעשות בלילה קידושין כסף, וכתב שכן המנהג פשוט בבגדאד לקדש בלילה תמיד, ואין פוצה פה ומצפצף. היום מי עושה קידושין בשטר, בדרך כלל עושים בכסף, דהיינו בשוה כסף, שהיא טבעת - יש מקפידים לקדש בטבעת כסף שהוא רחמים, אבל מרן זצ"ל הנהיג לקדש בטבעת זהב - ומקדשים בלילה. מרן זצ"ל הקפיד בבניו הראשונים, כולל אנחנו, שתהיה חופה לפני השקיעה, אבל הבנים האחרונים למדו מהאשכנזים ועשו חופה בלילה.

חתימת העדים

טז. מה שאמרנו (לעיל אות יד) שקיום שטרות עושים ביום, מכל מקום העדים חותמים על הכתובה אפילו בלילה. וכתב מהר"ם מינץ (סי' קט) שהעדים נוהגים לחתום תחת החופה ולא לפני כן, כי לפני החופה זה מיחזי כשקרא, שהרי בכתובה כתוב "אנן סהדי איך החתן ראונו אמר לכלה לאה, הוי לי לאינתו כדת משנה ישראל וכו'", ובאמת עוד לא אמר שום דבר. תחכו שתהיה חופה, יתן לה טבעת, ואחר כך תחתמו... אמנם חלק מהאשכנזים נוהגים לחתום לפני החופה, אבל מהר"ם מינץ - נפטר לפני 5500 שנה - קרא תגר על זה. וכן כתב אחריו בקודש הגאון ההפלאה (סי' סו ס"א) - לפני כ-350 שנה, וכבר קדמו הלבוש (שם ס"א) שהיה לפני כ-400 שנה. גם בספר נתיבי עם (עמ' שפ) כתב, שמנהג ירושלים להחתים את העדים תחת החופה, אחר שמקריאים את הכתובה. ומה המקור של האשכנזים שמחתמים לפני כן? אם הם עושים צריך למצוא

בוה לחוסר צניעות, דאתרא דנהוג ואתרא דלא נהוג, ויש לחוש בזה שאסור להראות חיבה ברבים. הרי אפילו את בתו אסור לנשק ברבים, לפני שנים הייתי באיזה חתונה, ואבי הכלה נישק את בתו הכלה לאחר החופה, ומרן היה לידי ואמר, איזה מכוער הדיבך הזה, מה מנשק את בתו בפני כל הציבור. וכל שכן רב שאסור לו בהחלט לנשק את בתו ברבים.

¹³ פעם הייתי בחו"ל, ועשו חופה בבית כנסת, טעמו קצת עוגיות, והלכו - ב"ה אצלנו בארץ בדרך כלל לא עושים חתונה בבית כנסת, כי באות נשים עם פריצות וכו' - כעבור שנה התפללו שם מנחה, וקם רב אחד ואמר: לאל לומר וידוי, כי היתה כאן חופה. אבל למה לא לומר וידוי, וכי יש כאן אבי הבן, או אליהו הנביא...? ואכן היה אחד שהעיר לו: החתן והכלה כבר הלכו, וגם אבי החתן הלך... ואתם עושים מנין קטן בצד, למה שלא תאמרו וידוי? הענין של וידוי נהיה יותר מידי זול, ובאופן זה יש לומר וידוי.

¹⁴ כלה שנמצאת בעזרת הנשים, והחתן עדיין לא קם, האם תפטר את הציבור מוידוי? האם ידפקו על התיבה ויאמרו, אין וידוי, הכלה למעלה... או לא. בשו"ת שבט הלוי ח"ה (סי' ב) וח"ח (כד אות ב) כתב, שאין שום סיבה לפטור מנפילת אפים, שהרי חתן מצטרף למנין ולכן לכבודו לא אומרים וידוי, אבל על כלה לא שמענו. ולכן אף שהתפארת יעקב (פ"ב דבריכות) ובספרו שרת שלחן (סי' קלא) כתב להסתפק בזה, אבל להלכה אם רק הכלה נמצאת בבית הכנסת, יש לומר וידוי, למרות שיש גורסים שגם לכלה נמחלים העונות (ראה בפירוש רש"י עה"ת בראשית לו, ג, תשב"ץ סי' תסה. רוקח הפסרת ניצבים).

גמורא (יבמות סג) אמרו, כיון שנשא אדם אשה - עונותיו מתפקקין. וזו מחילה על תנאי, כלומר שכל עונותיו נכנסים לבקבוק ונסגרים בפקק, והיה אם חוזר בתשובה, ויום אחרי החתונה קם לתפלה בזמן והכל בסדר, לוקחים את הבקבוק הזה, "ותשליך במצולות ים כל חטאותם" (מיכה ז, ט), וזרקים לים וגמרנו, אבל אם גם אחרי החתונה מומשיך לעשות כל מיני שטויות שעשה לפני כן, עונותיו לא נמחלים (כסף נבחר פר' חיי שרה). אך בירושלמי ביכורים הנ"ל כתוב שחתן "מוחלים" לו על עונותיו, שנאמר (בראשית כח, ט) "ויולך עשו אל ישמעאל ויקח את מוחלת בת ישמעאל", וכי מחלת שמה והלא בשמת שמה, אלא שהנושא אשה - מקיים מצוה חשובה, והיא המצוה הראשונה בתורה, מצוה פרייה ורבייה, "לא תהוה בראה לשבת יצרה" (ישעיהו מה, יח) - "מוחלים" לו על עונותיו.

להם מקור. המרדכי (גיטין ט"ו שמב) כתב בשם הראב"ה, שהעדים חותמים קודם הברכה, ואין לחוש למיחזי כשיקרא, כי עסוקים באותו ענין, עוד מעט ונכנסים לחופה, ולא מצוי שיחזור בו ברגע האחרון, פתאום יראה אותה 'והנה היא מצורעת כשלג' יגיד: אני חוזר בי... נמצא שיש לאשכנזים על מה לסמוך, אבל מנהגנו להחתים את העדים תחת החופה, ואשכנזי שרוצה לחקות את מנהגנו, אדרבה, זה יותר מסתבר.

ב' כתובות

יז. ראש ישיבת חברון הרב דוד כהן אמר לי פעם, שאביו היה מתנגד שיהיה העתק של הכתובה, כי מה פתאום לכתוב שני שטרי חוב על אותו חוב, חמישים שנים אלף דולר כפול שנים זה 104 אלף דולר... והרי העדים חותמים גם על המקור וגם על ההעתק. אמרתי לראש הישיבה, אבל כתוב מפורש "העתק", וזה מועיל אם ח"ו היתה שריפה בבית, והכתובה נשרפה, לא צריכים לרוץ מיד בבוקר לבית דין כי אסור לאדם לגור עם אשתו בלי כתובה, בזה מועיל ההעתק שברבנות, ואחר כך יעשה "כתובה דאירכסא", אבל לא צריך להיכנס ללחץ, כי יש העתק. וכיון שכתוב מפורש שזה העתק, נמצא שזו רק ראייה לכתובה המקורית. אני לפעמים מזהיר את החתן שחותר על הכתובה וגם על ההעתק, תשים לב שזה העתק, לא התחייבת 104 אלף, מאיפה יש לך... כך היה עושה מרן זצ"ל, ואני יודע שראש הישיבה מכבד מאוד את מרן, הסבא אלתר שלו הרב פראנק היה מאוד מכבד את הרב, לכן כדאי לעשות העתק כנהוג.¹⁵

סדר ט"ו בשבט

יח. בספר תיקון יששכר (דף לא ע"ב) - היה בדורו של מרן הבית יוסף - כתב, שנהגו בט"ו בשבט להרבות במיני פירות האילן, והביאו דבריו הכנסת הגדולה (סימן קלא הגב" סק"ה), המגן אברהם (סימן קלא ס"ט טו), הפרי חדש (סימן קלא ס"ו) ועוד.

פירות הארץ

יט. בגמרא כתובות (ק"א ס"ב) מובא על אמוראים שראו במוחש מהו זבת חלב ודבש, היה מקום אחד שהעזים רועים באחו תחת התאנים, והתאנים היו נוטפים דבש, וכך העשבים היו יוצאים שמנים, וכשהעזים היו אוכלים מהעשבים היה נוזל מהם חלב, והיה מתערב הדבש עם החלב, וכך נעשה נהר של חלב ודבש. ואמר רבה בר בר חנה, לדידי חזי לי זבת חלב ודבש של כל ארץ ישראל, והוא באורך עשרים ושנים פרסאות. וכן מסופר שם (ק"ב) על כמה אמוראים שהגיעו למקום מסוים, והביאו לפניהם אפרסק אחד - אולי נראה כמו אבטיח... - אכלו ממנו שלישי, והפקירו שלישי, ונתנו לפני בהמתם שלישי. וכן מסופר שם על רבי יהושע בן לוי שהגיע לכרם וראה שם ראשי בקר, התפלא איך מכניסים עגלים לכרם, הרי הם יאכלו הכל, כשהתקרב ראה שאלו ענבים, כל אשכול היה כמו ראש של פרה, היו לוקחים קיסם שינים, עושים חור בענב, ויוצא ממנו יין ושותים מיד. ומרוב שהיה להם שפע של יין, היו מכבסים את הבגדים ביון, לא צריך חומרי ניקוי... היום בעוונות הרבים אין את כל זה, אבל ההלכה לא השתנתה, שבדיני קדימה בברכות מקדימים את פירות שבעת המינים.

אין ברכותיהם שוות

כ. כאשר יש לו פירות שברכותיהם שוות, כולם ברכתם "בורא פרי העץ", יקדים לברך על שבעת המינים, אבל אם אין ברכותיהם שוות, דהיינו שיש שם גם פירות האדמה, מרן השלחן ערוך (סימן ר"א סעיף א) פסק בסתם שאיזה מהם

¹⁵ פעם בשעה ו' בלילה, דפקו לי בבלת, פתחתי בחורי ישיבות משיבת אור החיים, היתה חתונה באולם אפירון, והרב שסידר קידושין טעה ולא החתים את החתן, אלא רק את שני העדים, ורצו לומר לחתן שלא ילך לבית, כי אין לו כתובה, ובאו אלי בלחץ. אמרתי להם, וכי החתן צריך לחתום?! מן הדין די בכך שהעדים חתמו על כך שראו את מעשה הקידושין, והמנהג שהחתן גם כן חותם, אבל אין זה לעיכובא (ילקו"י שובע שמחות ח"א עמ' ר"ד). הרגעתי אותם שזה רק מנהג בעלמא. הסתעפנו הרבה לענייני חתונה, ירבו שמחות בישראל.

¹⁶ מרן החיד"א במחזיק ברכה (יו"ד ט"ו אות ב) ובברכי יוסף (או"ח סימן סא בשו"ת ברכה סק"ב) כתב, ששאלו את מרן פה אל פה על ההלכות שכתב בסתם ויש, כמו מי התכוין לפסוק? והשיב שדעתו לפסוק כדעת הסתם. לחכם בן ציון (במבוא לאו"ח ח"ב) צריכים לכתחילה לחוש ליש מיש אומר, ולכן לשיטתו יש לחוש להקדים החביב. כמה חבל שחכם בן ציון נפטר, אם היה חי הייתי מראה לו את הברכי יוסף שכתב בשם מרן בעצמו שהלכה כמו הסתם, ולא אמר שלכתחילה יש לחוש ליש, וכי הכשיל את הרבים!?!... זהו מלבד מה שכתב הרמ"ע מופאנו (ט"ז) שהלכה כהסתם לגמרי.

¹⁷ לא חייב "לאכול" כסדר הקדימה, אלא שיקדים "לברך" על הקודם לפי ההלכה, ולאחר כך יאכל מה שירצה. הרבה טועים בזה, יושבים עם הילדים בשלחן, ואומרים: אכלנו

שירצה יקדים, אפילו יש בפירות העץ מין שבעה, ויש אומרים שיקדים החביב. ובהמשך (סעיף א) כתב שיש אומרים לברך העץ. אבל הלכה כסתם לגמרי שאיזה שירצה יקדים¹⁶. האשכנזים מקפידים על קדימה גם כשאין ברכותיהם שוות, ואם מחר יבואו הילדים והנכדים שלומדים אצלם, ויגידו: יש ראשי תיבות "מג"ע א"ש" - מזונות, גפן, עץ, אדמה, שהכל, ומקדימים עץ לפני האדמה. תחזקו אותם, כל הכבוד! אבל תגידו להם שזה לפי האשכנזים, ואילו אנחנו מקפידים רק להקדים מזונות ראשון, ושהכל האחרון, אך גפן, העץ, האדמה, יכול לשנות הסדר ביניהם.

תמרים ויין

כא. אם יש לפניו תמרים ויין, אף שהתמר הוא שני לארץ בתרא - "ארץ זית שמן ודבש", כתב רבינו פרץ (בהגהות סימן מצוה נא אות כא) שמברך קודם על היין ואחר כך על התמרים, וביאר הבית יוסף (סי' ר"א) בשיטתו, שהיין יותר חשוב, כיון שהוא קובע ברכה לעצמו, וגם בדרך כלל מיין פירות יורד לברכת שהכל, אבל היין עלה בדרגה לברכת הגפן. ומכל מקום סיים הבית יוסף שמנהג העולם לא כן, וכיון שאין ברכותיהם שוות, אין דין קדימה, ורשאי להקדים את התמר ולברך עליו. מחבר אחד כתב הלכה כרבינו פרץ, שיקדים יין לתמרים, כי הבין שכיון שבבית יוסף ביאר דעת רבינו פרץ, משמע שמסכים להלכה כדבריו, ולכן העיר על מה שכתבנו בילקוט יוסף בשנת תשמ"ח (ח"ג עמ' תקה) - כך כתב כבר מרן זצ"ל בקול סיני (ילקוט מרן עמ' 19), אבל פחד ממרן והקשה עליו... - שיין לא קודם לתמרים. אבל הוא לא צודק, שהרי מרן כתב שהעולם לא נוהגים כדברי רבינו פרץ, וחזר על זה פעמיים, וגם בשלחן ערוך השמיט דברי רבינו פרץ, ולכן להלכה ולמעשה רשאי להקדים תמרים ליין.

מין שבעה זפרי חדש

כב. אם יש לפניו פירות משבעת המינים שברכתם בורא פרי העץ, ופרי חדש שאינו משבעת המינים - והוא לא מיובש, אלא חדש ממש - שמברכים עליו שתי ברכות - בורא פרי העץ ושהחיינו, לכאורה נאמר שיברך על הפרי ממין שבעה, אבל להלכה עדיף להקדים את הפרי החדש שמברך עליו שתי ברכות, וכעין המבואר בגמרא יומא (לג.) וזבחים (פס.). שדבר שיש בו כמה מצוות קודם למה שיש בו פחות מצוות. וכן כתב בשו"ת לב אברהם (סימן ל) - לאחד מרבני אמריקה - שעדיף לברך על הפרי החדש, תקדים לברך על האגס החדש ואחר כך תאכל¹⁷ את התמרים, והביאו להלכה מרן זצ"ל בחזון עובדיה (ברכות עמ' ערה).

קידוש על מזון

כג. השבוע ראיתי לחכם אחד שהיה בריא, שחולק על מרן, וטוען שזו דרכה של תורה, הביא מגן אברהם (סימן תר"ס"א) שכתב לגבי ליל שני של ראש השנה, שבשעת ברכת "שהחיינו" שבקידוש טוב שיהיה פרי חדש על השלחן, ואם לא מצא פרי לא עיב, אבל אם יש לו רק מיץ ענבים חדש, כתב המגן אברהם שבכל זאת עדיף לקדש על יין, ולא כתב שיש להקדים את החדש ששם שיש לו שתי ברכות, שהחיינו והגפן. וכביכול נעלם ממרן זצ"ל מגן אברהם מפורש. אבל התבונן, צריך ללמוד בעיון, מה זה דומה לקידוש, בקידוש מצוה מן המובחר לקדש על יין, ולא על מיץ ענבים - רק מי שקשה לו לשתות יין, או מכל מיני סיבות, מקדש על מיץ ענבים - ובלאו הכי מברכים שהחיינו, ורק לרווחא דמילתא מביאים פרי חדש. מה שאין כן אצלנו שיש פרי חדש עם שתי ברכות, ויש פרי אחר משבעת המינים, על זה הרב כתב שהפרי שיש עליו ריבוי במצוות - שתי ברכות - חשוב יותר.¹⁸

תמרים, נו, מה עכשיו?... תאכל מה שאתה רוצה, ורק לגבי הברכה מקדימים את הפרי הראוי.

¹⁸ לגדולים יש ישיעתא דשמיא, בפרט לחכם שפשטו הוראותיו בכל העולם. הנה נמצא כאן יהודי יקר מניו יורק, כמה לומדים בתורה של מרן אצלכם ב'אחיעזר', וב'שערי ציון', ובכל מקום. והוא בא ומקשה עליו, כאילו לא ראה בית יוסף, לא ראה מגן אברהם. מרן הביא את המגן אברהם הזה, ובדואי ראה אותו, רק הבין כמו שאמרנו עכשיו, לחלק בין קידוש, שיש מצוה מן המובחר לקדש על יין, לנידון שלנו. מותר לחלוק, אבל לא מצוה, ואם אתה רואה סברא טובה, אדרבה, תתייעץ עם רבנים גדולים, לא עם תלמידים שלך, אלא עם גדולים באמת שיועדים טוב את ההלכה.

סיפתי כמה פעמים, מרן זצ"ל - ממה שאני זוכר בתור ילד קטן - לא היה ישן בשבת בצהרים, ואחרי החמין היה הולך לרבנים ומתייעץ איתם בהלכות, ולוקח את הבנים הקטנים אצלו, היו שובבים והופריעו לאמא, ורצה לעזור לה. כך זכינו להכיר את כל הגדולים, רבי גרשון לפידות, הגאון מטשיבין, הרב פנחס אפשטיין, הגאון הרב צבי פסח פראנק, וגם ספרדים, רבי עובדיה הדאיה, רבי עזרא עטיה, רבי אפרים הכהן. פעם אמר לי מרן: אין תשובה ביביע אומר שלא התיעצתי עליה עם גדולי הדור. היום הדפוס עולה בואל וכל אחד מדפיס הלכות, יש אחד שחלק על מרן קרוב ל-400 מקומות, ומה חשב בדעתו, שגדול הדור שפשטו הוראותיו טעה במאות מקומות. אין "מצוה" לחלוק, "מותר" לחלוק, אחרי הרבה יישוב הדעת וסייעתא דשמיא, ומרן זכה לסייעתא דשמיא.